

Donald Broady

Rätten att tala

Inledande anteckningar om en mycket gammal stav

"Il n'y a pas de pouvoir symbolique sans une symbolique du pouvoir."

P. Bourdieu

I den homeriska världen är *skēptron*, kungastaven, ett emblem för rätten att tala, rätten att tysta, rätten att döma.

I Västerlandets historia förblir staven ett tecken för makten: den kungliga, militära, religiösa, intellektuella:

I de europeiska universiteten är *sceptra academica* den vetenskapliga och pedagogiska maktens tecken.

Därför är Skeptron namnet på den skriftserie vi nu inleder, som skall innehålla bidrag till studiet av makten, ordningen, legitimiteten, normaliteten, särskilt makten över och i talet, skriften, språket och med tyngdpunkt i vetenskapens och pedagogikens språk.

I.

Skēptron är den stav eller spira som i den homeriska världen är tecknet för makten och i synnerhet för kungamakten. I Iliadens tjugotredje sång berättas om en händelse som tydliggör dess symboliska mening.

De grekiska hjältarna ägnar sig åt kämpalekar på slätten nedanför det belägrade Troja. Som om inte ihjälsländet av trojaner givit dem tillräckliga tillfällen att visa prov på mannakraft, mäter de sina krafter i kappkörning med stridsvagn och hästar, knytnävskamp och brottning, strid med spjut och sköld, diskuskast och bågskytte. Tävlingarna börjar dock illavarslande med en incident som hotar sämjan inom den grekiska hären. I den inledande kappkörningen har en av de yngsta och djärvaste hjältarna, Antilokos, med en våghalsig manöver lyckats tränga sitt ekipage förbi kung Menelaos och komma före denne i mål, till en hedrande andraplacering. I det ögonblick då Antilokos skall motta priset och förklarar sig beredd att kämpa i envig med var och en som försöker ta det från honom, griper Menelaos sitt skeptron, kungaspiran, därmed tillkännagivande att han har något att säga.

Men Menelaos i kretsen stod upp, förbittrad i själen,
hjärtligen vred på Antilokos än, och en härold hans spira
lämnade honom i hand och befallde argiverna tystnad.
Därpå till orda han tog, den gudaliknande fursten.

(*Iliaden*, 23:e sången, vers 566ff, i Erland Lagerlöfs av Gerhard Bendz
korrigerade översättning. Ibland, som här, översätter Lagerlöf *skēptron*
σκήπτρον med "spira", ibland med "stav".)

Låt oss, medan de församlade grekerna väntar och innan Menelaos kommer till tals, göra klart vad saken gäller. Han har låtit befalla tystnad och tänker nu lägga in en protest mot domslutet, eller snarare själv avkunna ett domslut som han anser mer rättvist. Det skeptron han håller i handen symboliserar rätten att tysta andra, att själv tala och att döma.

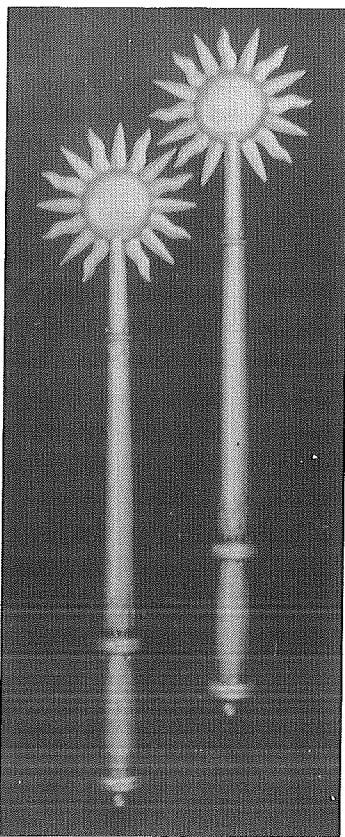
En sentida läsare kan tycka att Menelaos är en *bad loser*, men saken är allvarligare än så. Ordningen i den homeriska världen är hotad och måste återställas. Menelaos tillhör den mäktigaste kungafamiljen i Grekland, själv genom giftermålet med Helena arvtagare till kungadömet i Sparta, och framför allt är han bror till Agamemnon, den förnämaste av alla grekiska kungar.

Inte heller Antilokos är vem som helst. Han är kungason – äldste sonen till den vise och respekterade Nestor i Pylos – och ingick också han i kretsen av friare som konkurrerade om den sköna Helena. Vid Troja har han utmärkt sig som en av de tappreste, i de drabbningar som skildras i *Iliaden* är han den förste att fälla en trojan (IV.457) och hans oförskräckta ingripande i stridsvimlet räddar vid ett tillfälle livet på Menelaos (V.565ff). Denne har senare anledning säga: "Ingen är yngre än du, Antilokos, här av oss alla, ingen i loppet så snabb och ingen så tapper i striden." (XV.569f)

Ändå är han en spoling jämförd med Menelaos, som nu reser sig i kretsen av hjältar för att säga sin mening: Om allt gått rätt till *borde* inte Antilokos kommit före i mål (detta är också berättarens, Homeros', åsikt). Menelaos hade det snabbare hästspannet – den ena hästen för övrigt lånad av Agamemnon – och Antilokos hade lyckats slinka förbi endast med hjälp av vansinneskörning i en trång hålväg där han, Menelaos, såg sig tvingad att sakta in för att inte hästar och vagnar skulle kollidera.

"Vad har du gjort, Antilokos, du, som var förut så vettig?
Du har ju skämt mitt beröm och hindrat hästarna mina,
när du drev dina förbi, som dock långt klenare voro.
Därför jag vädjar till er, argivernas furstar och rådsmän,
döm mellan oss efter heder och rätt och ej efter ynnest,
så att det ej må heta bland pansarklädda akajer:
'Blott genom ränker och våld mot Antilokos kunde Atriden
föra hem stoet som pris; långt klenare voro hans hästar,
men han själv däremot var i makt och betydenhet större.'
Dock, jag vill fälla nu domen här själv, och jag tänker, att ingen
skall bland danaerna säga emot, ty rätt skall jag döma.
Alltså, Antilokos, ättling av Zeus, kom hit och, som brukligt,
träd framför vagnen och hästarna fram – och håll din hand i den
smidiga piskan, med vilken du nyss drev på dina hästar –,
lägg så på hästarna handen och svär vid den starke Poseidon,
att du har ej med beråd eller list försinkat min körning!"

Honom svarade då Antilokos, vettige hjälten:
"Låt nu din vrede lägga sig! Tänk på att jag är långt yngre,
kung Menelaos, än du, som i ålder och dygder har försteg.
Nog lär du veta, hur lätt det kan ske, att en yngling förgår sig,
hastig till sinnes han är, men eftertanken är ringa.
Därför ditt hjärta må bära det lugnt. Jag skall lämna dig självmant
stoet jag vann, och om ännu därtill du en rikare gäva
krävde att få från mitt tält, jag gäve den gärna på stunden,

Lunds universitets silverspiror, krönta av solar med inskriften "SAPIENTIA DIVINA" och "SAPIENTIA HUMANA" (den gudomliga resp mänskliga visheten). Lunds Universitet.

Pedeller från teologiska, juridiska och medicinska fakulteten, universitetet i Pont-à-Mousson. Efter Lacroix: Le moyen âge et la renaissance. Paris 1848.

hellre än att jag hos dig, Zeusättade, skulle ur hjärtat stötas för alltid ut och för gudarna stå som en brottsling."

Sade den frejdade Nestors son och ledde nu stoet till Menelaos och gav i hans hand, och kring hjärtat på denne göts hugsvalande fröjd, som kring axen på frodiga säden flödande sommardagg, när skördarna spira på fälten – (XXIII, 570ff)

("Argiver", "akajer" och "danaer" är andra ord för greker.)

Berättaren kan andas ut. Hotet om söndring, nu lyckligen avvärjt, var desto allvarligare som den grekiska hären till för kort tid sedan varit svårt splittrad till följd av tvedräkten mellan Agamemnon, överbefälhavaren, och Akilles, grekernas ypperste krigare. I Iliadens berättelse fungerar kämpalekarna i tjugotredje sången som en bekräftelse på en åtminstone hjälplig sämja och återställd enighet: Den som anordnar tävlingarna är ingen annan än Akilles, som också agerar domare och själv donerar de kostbara priserna, kittlar och pokaler, guld, stälyxor och plogjärn, hästar, mulor, oxar och slöjdkunniga kvinnor, allt för att hedra sin nyss fallne och gravsatte vapenbroder Patroklos. Med Patroklos' död hade krigshändelserna vänt till grekernas fördel, tack vare att Akilles, som suttit överksam nere vid sina skepp sedan Agamemnon lagt beslag på en av hans slavinnor, äntligen förmåtts ta del i striderna och åstadkommit stor man-spillan bland trojanerna.

Konflikten efter kappkörningen utgör en parallell till denna tidigare olycksbringande konflikt mellan Agamemnon och Akilles; Menelaos är den förres bror och Antilokos den senares näre vän och förtrogne. Nu, när Menelaos utnyttjat sin rätt att tala och döma och när Antilokos böjt nacken, råder åter ordning i den grekiska hären.

Det grekiska ordet skeptron kommer av ett verb med betydelsen stödja sig på, luta sig mot. När i Iliadens andra sång Agamemnon står upp för att tala bland de församlade grekiska hjältarna stöder han sig på sitt skeptron (II.109), som tydligen inte var någon liten pinne utan ett bastant tecken för kungavärdigheten.

Agamemnons särställning bland de grekiska kungarna markeras av detta ryktbara skeptron och dess genealogi. Det sägs vara av fäderna ärvt och evärderligt (II.46, II.186), tillverkat av Hefaistos för Zeus räkning, som gav det vidare till Hermes, gudbäraren från gudar till människor, från vilken det gått vidare till Pelos, Atreus, Tyestes och slutligen Agamemnon (II.101ff).

Eftersom Agamemnon är den ende som fått sitt skeptron av Zeus, har han rätt att råda över de andra grekerna (II.197, 206; IX.38, 99; XIV.93). Då Akilles i första sången vid sitt eget något enklare skeptron, av trä med gyllne stift, svär att hämnas den oförrätt Agamemnon tillfogat honom, ingiper den vise Nestor i ett försök att beivra majestätsbrottet:

Och du Pelid, hör upp att med konungen tvista så trotsigt!
Ej är din värdighet fullt så stor, som den konungen tillföll,
vilken bär spiran i hand och av Zeus blev hugnad med heder.
Om du är dräpligen stark och har en gudinna till moder,
är han dock större i makt, ty han härskare är över flera.
(I.277ff)

Agamemnon är Zeus' utvalde, utrustad med dennes skeptron och kung i den stora och guldrika staden Mykene, med ett välde så vidsträckt att han till Troja kunnat medföra hundra skepp och de flesta och bästa

kämparna (II.569ff). Han är också till utseendet ståtligast och mest konungslig (III.166ff). Dock är han *primus inter pares*; alla hjältarna i Iliaden är kungar eller kungasöner mellan vilka en slags "aristokratisk jämlikhet" råder. De är med ett engelskt ord *peers*, "pärer" och "jämlingar" på samma gång.

Som "skeptronbärande" karakteriseras Iliadens kungar (II.85). Även i Odysseén bär kungarna skeptron (*Od.* II.37, II.230, III.412, V.8. Jag följer också för Odysseén Lagerlöfs av Bendz bearbetade översättning. Det innebär att de angivna beläggställena i några fall motsvaras av de grekiska utgåvornas närmast föregående eller efterföljande vers).

I Odysseén får dock skeptron vidare innebörder. Bl a kallas jämte kungen även stormännen på fajakernas ö "skeptronbärande" (*Od.* VIII.41), vilket tolkats sociologiskt som tecken på adelns ökande och den egentliga kungamaktens minskande betydelse.

Den präst, Kryses, vars förbittring mot Agamemnon som tagit hans dotter till slavinna utlöser händelserna i Iliaden, bär skeptron (en gyllne stav med Apollons bindlar, *Il.* I.15, I.28, I.374) i likhet med den döde siaren Tiresias som Odysseus uppsöker i underjorden (*Od.* XI.91). Ett skeptron anger en förbindelse med gudarnas värld. När Agamemnon (*Il.* VII.412) och Hektor (*Il.* X.321, X.328) svär högtidliga eder lyfter de sitt skeptron mot gudarna. Envigen mellan den grekiske hjälten Ajas och den trojanske Hektor avbryts genom att två härolder, en från vardera lägret, som också representerar Zeus, sträcker var sitt skeptron mellan de två kombattanterna (*Il.* VII.277).

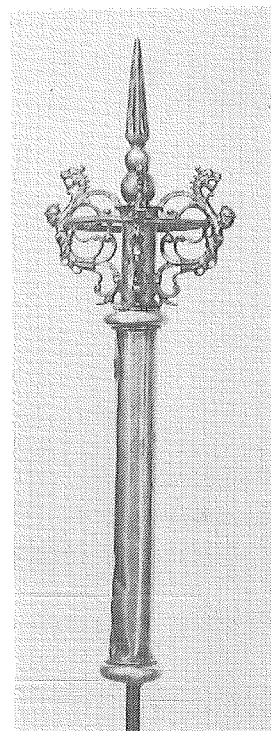
*

Framför allt är dock skeptron den legitima kungamaktens och den suveräna rättens attribut. Kungen som sitter på sin tron och styr och ställer, som när Nestor på Pylos i Odysseéns tredje sång ger order om offer för gudar och fest för människor, bär sitt skeptron i hand (*Od.* III.412). I Iliaden skildras hur kungen tar sitt skeptron med när han beger sig till rådslag (*Il.* II.46) och hur talarna tar till orda en efter en sedan en härold lämnat dem ett skeptron i handen (*Il.* XXIII.567, jfr bilden av rättsförhandlingen XVIII.505). Åtminstone utrustas de förnämsta talarna med detta attribut: Telemachos, Odysseus' son och den legitime arvtagaren till kungadömet på Itaka, mottar sitt skeptron från sin härold innan han i Odysseéns andra sång tar till orda i folkförsamlingen på sin hemö (*Od.* II.37ff). Flera andra bland Itakas stormän talar vid samma tillfälle men vi får inte veta om dessa bär skeptron.

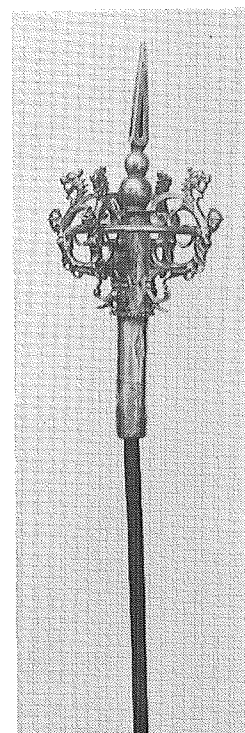
Skeptron är ett tecken för den legitima rätten att tala. Men rätten att tala med auktoritet, och att bli hörd, är tillika rätten att tysta andra. Häroldsmännen, som kallar till folkförsamling, ting, rådslag, (t ex *Od.* II.6ff) och där sätter skeptron i handen på dem som har rätt att tala, har också till uppgift att få tyst på dem som saknar denna rätt (se t ex *Il.* XVIII.503); "förfärligt var larmet" när grekerna i Iliadens andra sång kallas till tings,

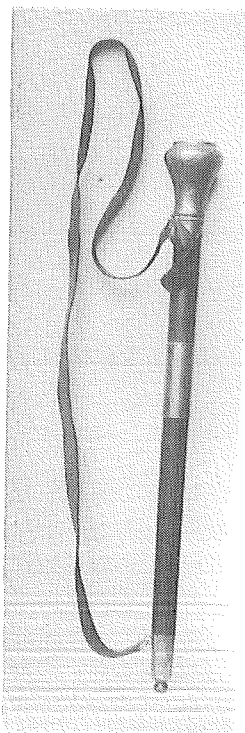
Härolder nio med rop förmanade dem att till sist dock
höra med skrikandet upp och lyssna på frejdade furstar.
Folket blev bänkat med nöd, och i raderna blevo de äntligt
bragta till tystnad /.../
(II.96ff)

varefter Agamemnon kunde resa sig med skeptron i hand och börja tala. När Odysseus en stund senare står upp med sitt skeptron, antar hans be-

Universitetsspirorna från det av Gustav II Adolf grundade universitetet i Dorpat. Förvaras nu på Nordiska Museet.

*Enspännarestav, Nyköping.
– Om inte annat anges tillhör de stavar
som avbildas i det följande Nordiska
Museets samlingar. Jag tackar Avdel-
ningen för näringsliv och samfund
vid Nordiska Museet för bistånd vid
letandet. DB*

skyddarinna Pallas Atena en härolds gestalt, ställer sig vid hans sida och manar till tystnad "så att de bortersta män av akajerna liksom de främsta/ skulle förnimma hans ord för att överväga hans mening." (II. 278ff).

Odysseus är bekant som en framstående talare. Vid ett tillfälle karakteriserar Helena hans talekonst genom att kontrastera den mot hans ovanliga sätt att hantera sitt skeptron (vanligare var tydligen att man viftade med det):

Men när den mångförslagne Odysseus därefter sprang upp, då stod han där länge och stirrade ner med blicken i marken, rörde ej spiran det minsta i hand, varken fram eller åter, nej, höll den alideles stilla – det tycktes som vore han ovan, nästan man skulle ha trott, att han ondsint var eller tafatt. Men när han sedan ur bröstet lät ljuda sin väldiga stämma, medan de föllo, hans ord, som om vintern det tätaste snöfall, ingen bland dödliga då med Odysseus förmått att sig mäta. Aldrig vi väntade det, då vi sågo hans hållning i början." (III.216ff)

*

Odysseus kan göra bruk av skeptron inte bara för att tala utan också för att handgripligen tysta dem som saknar rätt att tala eller som inte talar rätt. När grekerna i Iliadens andra sång är redo att sätta skeppen i sjön, uppge belägringen av Troja och segla hem, uppträder Odysseus med ett skeptron – och inte vilket som helst, han har lånat Agamemnons – för att få dem på andra tankar:

Men när han någon där fann av de meniga väsnas och skrika, slog han med spiran till och talte de straffande orden:
"Stolle, vad skriker du för? Sitt stilla och lyssna till andra, tapprare kämpar än du, ty du själv är en mes och en ynkrygg, varken att räkna för något i strid, ej heller i rådslag!
Ej skola nu vi akajer ju dock vara konungar alla!
Mångherravälde ej duger, en enda skall härskare vara,
(II.198ff)

Efter att så ha läxat upp dem bland grekerna som upprest sig mot Agamemnons auktoritet och drivit alla tillbaka till tinget, tar Odysseus itu med en ovanligt ful och motbjudande man vid namn Tersites, som fortsätter att vara uppkäftig.

Så förnärmande ord mot skarornas kung Agamemnon talte Tersites. Då trädde med ens till hans sida Odysseus, bistert på honom han såg och talte de straffande orden:
"Galne Tersites! Du pratar befängt, fast du ljudligen skriker! Djärvs du vara den ende, som här med furstarna tvistar?"
/- - -/

Sade och slog honom så över rygg och skuldror med spiran. Mannen då krympte ihop, och en tår smög fram ur hans öga, medan en blodsprängd bula steg upp efter gyllene spiran högt på hans rygg, och han satte sig ner och var gripen av skrämsel, såg sig förvirrad omkring i sin vända och torkade tåren. Hjärtligt måste de le, så förtretade också de voro.
Mången bland dem då talade så med en blick på sin granne:
"Gudar, hur många berömliga dåd har Odysseus ej utfört, alltid den främste att hitta på råd och en hövding i striden!
Men vad han nyss bland argiverna gjort, är det allra förnämsta, då han nu tystade tvärt den där giftiga klaffaretungan.
Ej lär Tersites så hastigt igen av sitt dristiga sinne drivas att träda mot furstarna upp med försmädliga skymford." (II.243ff, 265ff)

Ett skeptron betecknar rätten att tysta också i en annan mening: "folket" saknar talan i de skeptronbärande kungarnas gemenskap. Undersåtarna befinner sig "under kungens skeptron" (II. VI.159), är skyldiga att "gälda skatt under kungens skeptron" (IX.156, IX.298). I myllret av figurer som pryder den sköld Hefaistos förfärdigar åt Akilles syns en adelsman hållande ett skeptron (XVIII.557), varigenom han särskiljes från skördefolket vilkas arbete han förmöjd åser.

*

Bland andra scener som avbildas på framsidan av Akilles sköld syns en tingsförhandling på torget i en grekisk stad. Två män ses tvista om en mansbot, den ene hävdar att han betalt, den andra att han ingen betalning fått, och bägge yrkar på att domare skall avgöra saken.

Folket höll med båda två och ropade bifall åt bägge.
Härolder manade mängden till lugn, och de myndiga äldste
sutto på glättade säten av sten i den signade kretsen.
Stavar de fingo i hand av en ljudligt ropande härold,
reste sig upp med dessa, envar i sin ordning, och dömde.
Två talenter i guld sågos ligga därframme i mitten
till en belöning åt den, som fällde den rättaste domen.
(XVIII.501 ff)

Skeptron är domarens attribut. I början av Iliaden, när Akilles svär att hämnas den oförrätt han tillfogats, tar han sitt skeptron i hand med orden, att ett sådant bär grekerna alltid då de som domare värnar om rätten "vilken blev stadgad av Zeus" (I.237ff). Det är symbolen för rätten att döma, ytterst symbolen för den suveräna, av Zeus instiftade och av kungar utövade rätten.

När den förnämste bland kungar, Agamemnon, fick sitt skeptron av Zeus erhöill han samtidigt rätten att råda över de andra. Skeptron och lagen gavs vid samma tillfälle (II.206, IX.99).

*

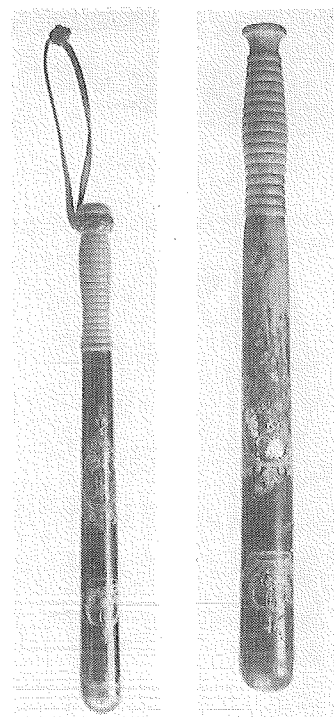
I den homeriska världen är skeptron kungamaktens attribut och emblemet för rätten att tala, rätten att tysta och rätten att döma.

Låt oss följa denna gamla stavs vidare öden i Västerlandet. Den förblir ett tecken för makten: den kungliga, militära, religiösa. Den blir också, vilket jag skall illustrera med en vacker liten allegori från Samuel Johnsons *Rambler*, ett tecken för den avskilda intellektuella makten. Lizzie Carlsson har (*Rig.* Årg 34 (1951), p 1-8) givit upplysande exempel på att den också i Sverige sedan tidig medeltid betecknat markskalksvärdigheten; jag skall när det gäller Sverige i stället uppehålla mig vid en annan stav, universitetsspiran, som alltsedan 1600-talet och de första svenska universitetet (Uppsala, Dorpat, Lund) representerat den av fursten till universitetet förlånade makten över vetenskap och undervisning.

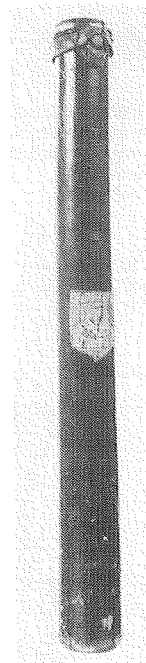
II.

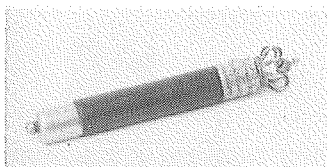
Skeptron är samma ord som latinets *scēptrum* och de levande europeiska språkens *le sceptre*, *lo scettro*, *das Zepter*, *the sceptre* etc. Det är det grekiska *skēptron* som spridits till latinet och slaviska språk, och från latinet till germanska.

Det svenska ordet är *scepter* (uttalas utan k-ljud: säp'ter), som varit van-

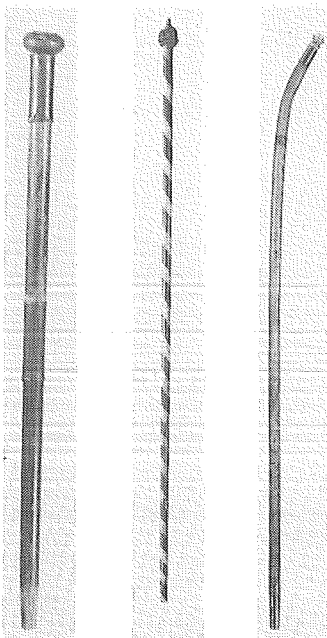

Batonger ur Nordiska Museets samlingar.

Batong, tjänstetecken för stadsfiskalen i Hudiksvall.

Länsmansstav, Leksands socken. T v.

Rådmanstav från Söderhamn. Bars av lagmannen vid eldsvådor, begravingar osv såsom tecken på hans värdighet. I mitten.

Kronojägmästarestav med benknapp och mässingshylsa. Pajala revir. T h.

Batongformade tjänstetecken för stadsfiskaler och kommissarier. De bägge som kröns med bilden av Erik den helige var Stockholms stadsfiskals tjänstetecken.

ligare än det är idag.

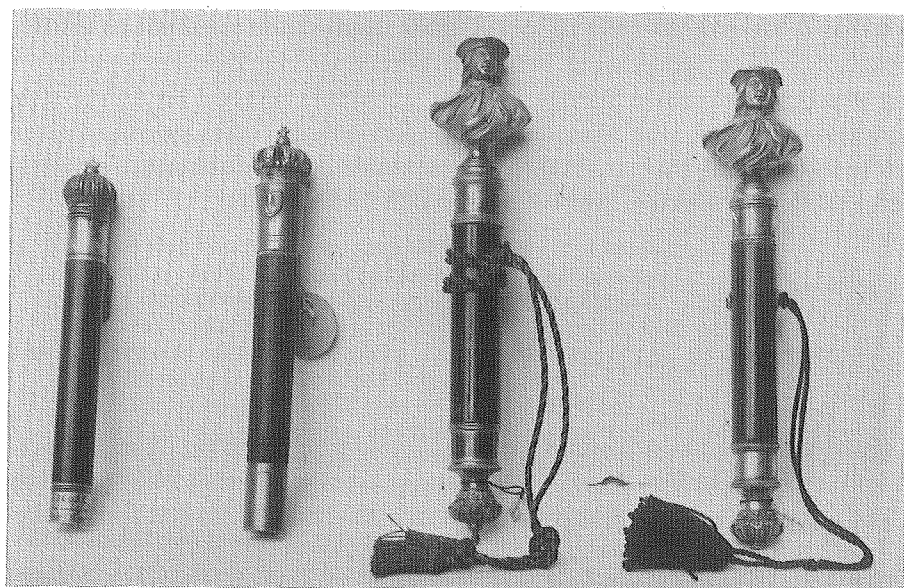
Publiceringen av Svenska Akademiens Ordbok hade 1965 framskridit till bokstaven s och artikeln "Scepter". Betydelsebeskrivningen lyder: "(kort, utsirad l. på annat sätt prydd) stav symboliserande viss värdighet l. visst ämbete o.d.; särsk. dels om sådan stav symboliserande (konungs l. kejsares) härskarmakt, härskarstav, spira, dels som häroldsstav (i sht förr äv. om kaducé). /- - -/" SAOB ger dessutom exempel på uttryck med mer eller mindre bildliga betydelser: *scepter* (el *krona* och *scepter* el *scepter* och *spira*), kungamakt, kungavärdighet, regeringsmakt, kungarike; *bära scepter* el *föra scepter*, vara kung, regera; *nedlägga sceptret*, avsäga sig kungavärdigheten; *under någons scepter*, under någons regering; *råda för krona och scepter*, utöva kungamakten; *Sveriges kronas scepter och spira*, kungamakten el kungavärdigheten i Sverige.

Att sceptret, spiran, tillhör konungamaktens insignier är förmodligen den enda av dess symboliska innebörder som idag är mer allmänt bekant, men det har funnits andra.

*

I och med att kungamakten försvagas försvinner det grekiska skeptron, både ordet och saken. När det dyker upp i Romarriket, är det inte i första hand som tecken för kunga- eller kejsarvärdighet, även om *scipio eburneus*, elfenbensstaven, tillhörde de gåvor romarna sände till lojala furstar i andra länder som ett erkännande av deras kungavärdighet, och även om det brukar sägas att de tidiga romerska kungarna skulle ha burit örnprydda sceptrer (vilket lär vara ett påhitt i efterhand av Vergilius och andra fosterländska författare). Inte heller när romerska kejsare avbildas med scepter i hand, exempelvis på mynt, är kejsarvärdigheten den primära betydelsen; det är triumfatorns äretecken de håller i.

Triumfatorn, den segerrike fältherren, hedrades nämligen redan under republikens tid med en elfenbensstav; ofta krönt med bilden av en örn, att bäras i vänster hand vid triumfprocessionen och festen till firande av segern. Det var ett engångsscepter, att användas vid detta enda tillfälle och därefter aldrig mer. Senare fick även konsulerna rätt att vid högtidligheter såsom 1 januari-processionen bära elfenbensstaven i vänster hand, och senaten kunde överlämna den till en nybliven konsul när han installerades i sitt ämbete; ett tecken för den auktoritet han utrustades med.

Dessa konsulssceptrer var korta utsirade stavar av elfenben krönte med en örn, girlanger eller ibland bilder av kejsaren eller den kejserliga familjen. Hos romarna förblev sceptret med andra ord maktens attribut, men utseendet, användningen och den symboliska meningen differentierades, såsom makten själv differentierats.

Den användning som hos romarna till skillnad från hos grekerna var den primära – som militär hedersbetygelse, fältherreattribut – har också senare varit mycket vanlig. Runtom i Europa har den högsta militära befälsrätten utmärkts av en markskalksstav. De franska markskalkarnas utmärkelsetecken är en tre decimeter lång stav beslagen med guld och silver.

Som den religiösa maktens symbol bär etruskiska och romerska gudar, särskilt Jupiter, ett scepter på statyer och bilder, och på tidiga kristna bilder kan änglarna ses hålla ett scepter i handen. I Tyska Riket var det just de andliga furstarna som kejsaren utrustade med scepter som tecken för deras domsrätt (scepterförläningen i Tyska Riket var knuten till de andliga stormännen medan *Fahnen*-förläningen tillkom de världsliga; sceptret hänvisade till den himmelska härskarmakten och betraktades som ett skyddsmedel mot djävulens makt).

*

Också inom den intellektuella maktens fält, redan vid de första europeiska universiteten och därefter hos den framväxande kritikerkåren, kan vi finna skeptron som en beståndsdel i den rikt utvecklade symboliken knuten till rätten att tala (och rätten att tysta den som inte talar rätt, och rätten att döma över det talade och det skrivna). Vi har strax anledning att se närmare på *sceptra academica*, symbolerna för universitetets makt och myndighet och rätten att tala och undervisa. Men först en praktfull bild av den ideala (litteratur) kritiken och dess domsrätt, tecknad av en man som först i egenskap av fattig skrivvarproletär konfronterades med den nya yrkeskår som kallades kritiker och sedan själv blev en mäktig och hårdför dito, Samuel Johnson, vanligen kallad Dr Johnson. Varken ryktbarheten eller hederstiteln Doctor hade han ännu erövrat när han ägnade tredje numret av sin moraliska tidskrift *The Rambler* (1750) åt att kontrastera den samtida litteraturkritikens elände mot den ideala Kritiken:

Med samtidens kritiker är det inte mycket bevänt, konstaterar Johnson. De framträder som "ministers of Criticism" och uttalar sina egna domslut som vore de påbud från en högre jurisdiktion, men är i själva verket bara vaktkonstaplar som avvisar varje förtjänstfullt arbete och spärrar vägen till berömmelse.

En ny författare är tvungen att försöka finna något sätt att vinna dessa kritikers bevägenhet. De är vaksamma som Argus, om än mindre skarp-synta, och skäller lika högt som Cerberus, även om de har mindre kraft i bettet. Men liksom Argus lät sig sövas med musik kan de vaggas till sömns med hjälp av smicker och i likhet med Cerberus kan de tystas med en brödbit eller åtminstone med rödvin och mat.

Den sanna kritiken – the Criticism – är något helt annat.

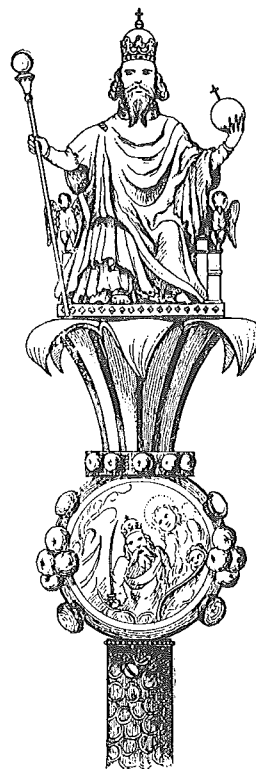
Kritiken nedsteg till jorden samtidigt med muserna. I vänster hand höll hon en outsläcklig fackla, tänd av Sanningen, och i högra handen ett av Rättvisan givet scepter, vars ena ände var bestruken med ambrosia och hölj i amaranter och lagerblad och den andra doppad i Lethes vatten och omslingrad av cypress och vallmo.

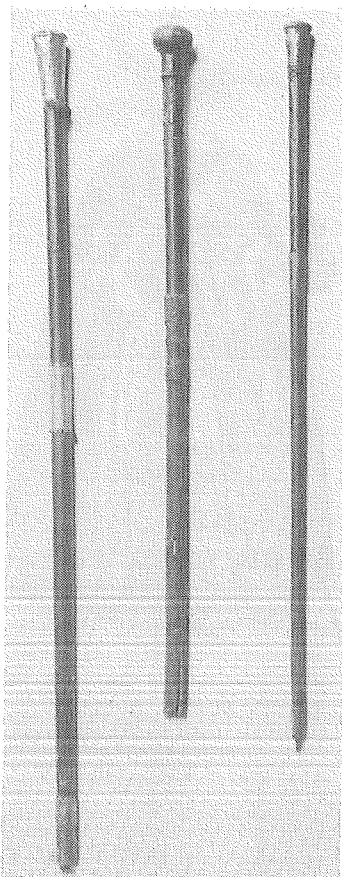
Tack vare det stadiga ljuset från Sanningens fackla kunde Kritiken se allt i dess sanna form, oberoende av hur "common eyes" uppfattade saken. Utföll granskningen till belåtenhet, det vill säga om författaren följt "the

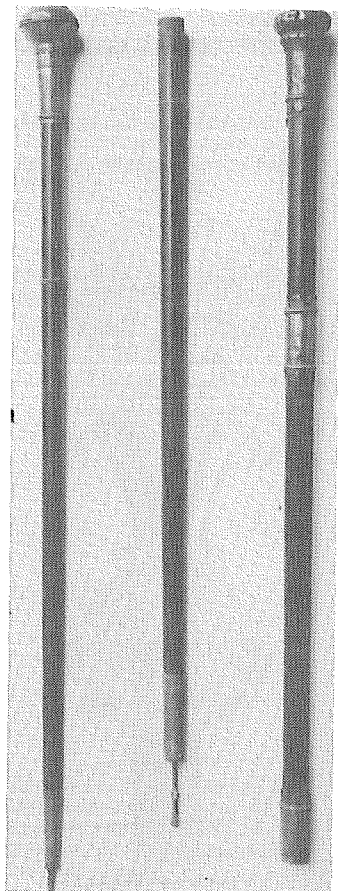
Karl den store med de kejserliga insignierna. Bilden ur *Insignia sacrae majestatis Caesarum principum*, 1579. Återgiven efter Lacroix: *Le moyen âge et la renaissance*. Paris 1848.

Karl den stores spira. Louvren, Paris.

Ämbets-, magistrats-, stads-
vaktmästarestavar.

laws of just writing", rörde Kritiken med den med amaranter (evighetsblommor) smyckade änden av sceptret vid verket och överantvordade det därmed till odödligheten. Om verket inte höll måttet avstod hon från att vidröra det, eller, om felen var många och grova, vände på sceptret och lät Lethes, glömskans, droppar falla över det, "a fatal mildew, which immediately began to waste the work away, till it was at last totally destroyed."

Dessvärre, tvingas Johnson konstatera, finns inte Kritiken bland oss längre. Hon vände åter till de högre sfärer från vilka hon kommit. Innan dess slog hon sönder sitt scepter, och spillrorna därav, "fragments of authority", är vad dagens odugliga kritiker håller till godo med. Amaranter-ändan har Smickret tagit omhand, medan Illviljan lagt beslag på den ände som doppats i Lethes vatten, och ingendera har tillgång till Sanningens fackla.

I denna lilla allegori (som jag funnit i *The Rambler. Volume the first*, p 19-26. London 1752) har Johnson måhända överfört en i England välbekant maktsymbol till det intellektuella värvet. Den engelske kungen godkände en lag eller förordning genom att vidröra dokumentet med sitt scepter, den kungliga spiran (det engelska verbet *sceptre* betyder både utrusta med spira och vidröra som tecken på konungsligt gillande: "sceptering a bill").

Allegorin som Johnson målar upp är upplysande. Mycket av 1700-talets strider om kritikens och kritikernas uppgift gällde vem som skulle tillräknas rätten att fälla legitima (på Sanningen grundade) domar över litterära verk. Den borgerliga offentlighetens framväxt medförde förlusten av en självklar central auktoritet – bilden av Kritiken krossande sitt scepter! – och för att stävja en allmän domsrätt inrättades akademier och lärda sällskap; Horace Engdahl har fäst min uppmärksamhet vid att intellektuella särskilt i länder med svag offentlighet ofta frestats att skapa eller drömma om privilegierade instanser för omdömen (jfr t ex August Wilhelm Schlegels utkast 1800 till ett tyskt "kritiskt institut" för att få slut på det brokiga tidningsrecenserandet). Men England, med en stark offentlighet, fick ingen akademi, Johnson var inte medlem av någon privilegierad sammanslutning för kritikerrätt och tog heller ingen examen i Oxford; doktorstiteln var en hederstitel. Hans position som den engelska kritikens överdomare var resultatet av genialt brödskriveri utan sanktion från någon myndighet eller herreman. Dr Johnsons scepter var hans rykte som skribent.

*

Skeptronsymbolen differentieras således med att makten differentieras. Bland annat blir den militärt utmärkelsetecken, symbol för den religiösa auktoriteten och småningom för den lösgjorda intellektuella makten.

Hos Homeros är, som vi sett, allt mycket enklare, där är skeptron (lik-som senare *sceptron juridicale* i Bysans) framför allt en symbol för rätten, den juridiska rätten, domsrätten – vilken dock hos Homeros är ett med kungamakten och den militära överhögheten och den gudomliga, av Zeus instiftade ordningen och rätten att tala. Agamemnon är den som framför andra förkroppsligar allt detta, och hans skeptron är tecknet härpå.

(Jämför vad Homeros berättar om Agamemnons skeptron med den ovan citerade betydelsebeskrivningen ur SAOB. I det senare fallet görs en åtskillnad mellan två typer av sceptrer, härskarspiran och häroldsstaven. Häroldsstaven är Hermes' (Mercurii) välkända attribut, den gyllne vingprydda och av ormar omslingrade staven, en vanlig symbol för en i senare

tid nog så betydelsefull makt, den ekonomiska, handeln och köpenskapen. Under medeltiden utgjorde härolderna, till vilkas uniform hörde en stav, ett eget skrå och hemlighöll sin speciella kunskap: ceremonikännedom och heraldik. — Detta till skillnad från den homeriska världen, där härolderna är kungarnas eller gudarnas förlängda arm, och där det är fråga om en och samma stav, lämnad till Hermes av Zeus för vidare befordran till de förnämsta kungarna på Peloponnesos.)

III.

Det skeptron vars konturer läsaren kan se på omslaget till denna skrift är en nästan meterlång pjäs tillhörig Uppsala universitet. Det är ett av de *sceptrum academiae* som ända sedan återupprättandet kring århundradeskiftet 1600 tjänat som symboler för Uppsala universitets och dess rektors makt och myndighet.

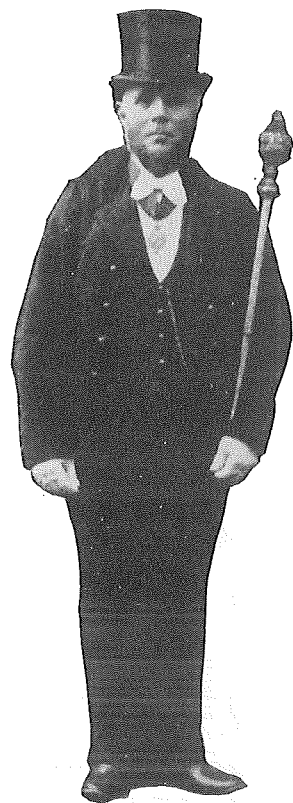
När en ny rektor för Uppsala universitet senast, 1978, insattes i ämbetet, sörjde företrädaren, den traditionsmedvetne Torgny Segerstedt, för att till honom överlämna dessa spiror tillsammans med universitetets övriga insignier (sigillet samt nycklarna till universitetets arkiv och skattkammare) jämte den gyllne kedja, en gåva från Oscar II, som rektor bär vid högtidliga tillfällen. (T. Segerstedt: *Inbjudan till den offentliga högtidlighet vid vilken Uppsala universitets nye rektor Martin H:son Holmdahl installeras i sitt ämbete*. Acta Universitatis Upsaliensis, 1978)

De högtidliga formerna för rektorsinstallationen vid Uppsala universitet var till stora delar desamma redan under 1600-talet. Då inträffade begivenheten oftare, eftersom ämbetet med byte varje halvår skulle rotera bland universitetets samtliga professorer. Även en högättad student hade enligt konstitutionerna möjlighet att utnämnas till rektor, vilket faktiskt inträffade och säger något om universitetets beroende av rikets förnämsta familjer. Rektor var således — i likhet med Agamemnon i kretsen av de homeriska hjältekungarna — *primus inter pares*. Universitetets konstitutioner formulerade saken så att *ordo academicus* var *aristocratus*. Så här skulle rektorsinstallationen gå till:

I processionens spets gingo kursorerna iklädda sina uniformer och bärande silfverspirorna, tecknet på rektors höga myndighet. Rektor, iförd sin sammetsmantel, gick omedelbart efter prokanslern om den senare deltog; efter rektor följde de adliga studerande, som tillhörde riddarhusets första och andra klasser, så professorerna etc. I kyrkan höll rektor "e cathedra" ett kort tal som ej fick räcka öfver en timma, framkallade därpå den nyvalde, lät föreläsa statutenas ord om rektors plikter och förestafvade honom eden efter det i konstitutionerna fastställda formuläret. Därpå öfverlämnade han med lämpliga ord till honom spirorna, sigillet, nycklarna till arkivet, carcer och fiscus jämte den bok som innehöll de kungliga konstitutionerna, hvarefter akademisekreteraren uppläste (naturligtvis för den samlade ungdomens räkning) kapitlet om studenternas lefnad och seder äfvensom om deras privilegier. (C. Annerstedt: *Upsala Universitets historia*. II.2. Uppsala 1909, p 44.)

Den oerhört flitige bibliotekarien Claes Annerstedt är Uppsala universitets historieskrivare framför andra, och mina noteringar om silfverspirorna bygger på det material han samlat.

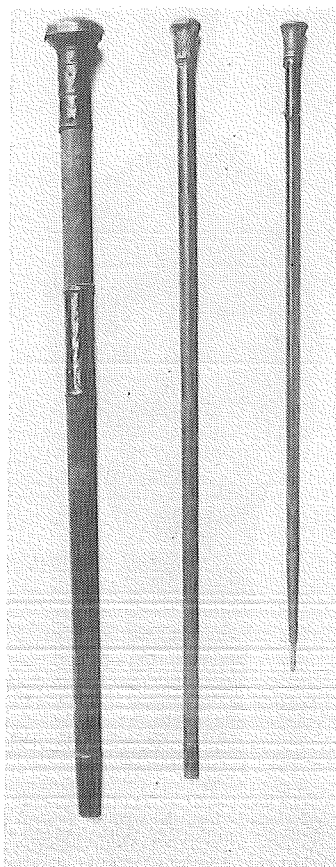
Somligt i 1600-talsceremonin vore otänkbart idag. När rektor 1978 överlämnade nycklarna till arkiv och skattkammare till sin efterträdare, kunde han inte överrätta nycklarna till *carcer*, universitetets eget fängelse. Fram

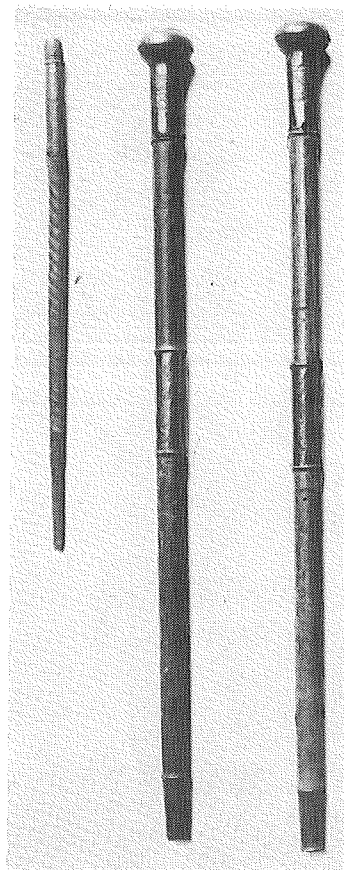
En kursor i Uppsala med en av universitetets silfverspiror. Bilden från 1900-talets början. Ur E. L. Backman: *Doktorspromotioner i Uppsala förr och nu*, Stockholm 1927.

Den gamla kursordräkten från Karl XII:s tid. (Nordiska Museet).

Länsmanstavar.

till 1850-talet behöll universitetet privilegiet att ha en egen jurisdiktion, men idag är universitetets domsrätt inskränkt till undervisningens och vetenskapens fält.

Låt oss se närmare på silverspiornas symboliska mening under Uppsala universitets tidiga historia, innan den intellektuella makten lösgjorts från den juridiska.

I de akademiska processionerna fyllde de en väl synlig funktion burna några steg framför rektor. Vid rektorsinstallationen fanns de som nämnts i spetsen av processionen från den avgående rektorns bostadshus till domkyrkan och efter aktens slut från domkyrkan till den nyinsatte rektorns bostad, där denne enligt konstitutionerna var ålagd att bjuda alla professorerna på middag; en kostnad som bidrog till att rektorsämbetet var mindre åtråvärt än man med tanke på vilken fåfång församling det var fråga om kunnat tro. Klagomålen ledde i slutet av 1600-talet till ett kungligt beslut om "rektorsörens" avskaffande.

Också i samband med andra högtidligheter, som professorsinstallationer och promoveringar, skulle silverspiorna finnas med. Det har sitt intresse att de bars av universitetsbetjänterna (kursorerna eller pedellerna). Redan universitetets första konstitutioner 1606 föreskrev att kursor klädd i den praktfulla ämbetsdräkten skulle bära silverspiorna, vid de efterföljande gästbuderna passa upp vid borden, när rektor så befallde kalla professorerna till konsistorium (*cursor* betyder löpare) samt ha vård om universitetets arrest och berätta för rektor om de förbrytelser som kommit till hans kännedom. Enligt 1626 års konstitution skall rektor till sitt förfogande ha två pedeller, vilka skall uppvakta honom dagligen, gå framför honom i processionerna och ha uppsikt över fängelset (samt erhålla en mark från de internerade vid utsläppandet). Därtill skall pedellerna hålla uppsikt över studenterna och föra bok över deras namn och bostäder. Enligt 1665 års konstitutioner skall två kursorer utföra dessa uppgifter och varje kväll överlämna fängelsenycklarna till rektor.

I en beskrivning av Uppsala Universitet som kanslern, greve C. Rudenschöld, 1781 sammanställde för den nyblivna ryska kejsarinnan Katarina, berättas om kursorernas funktion:

L'académie a de plus une garde à elle, distincte de celle de la ville, pour la sureté de ses maisons et le maintien de la tranquillité pendant les nuits, outre des hommes nommés *Cursores*, servants pour les messages et qui marchent à la tête des processions en habit de cérémonie, portant chacun un sceptre d'argent à la main, signe du gouvernement académique.

(C. Annerstedt: *Uppsala Universitets historia*. Bihang V (1913) p 73f)

Platserna som kursorer eller pedeller, rektors betjänter och hjälpredor, var under 1600-talet inkomstbringande och tämligen eftersökta. Visserligen var kursorernas uppförande tydligen inte alltid föredömligt – Annerstedt berättar att "1646 d. 16. Sept anmälde Lenaeus i konsistorium, att de voro riktiga 'dryckesbultar', som både annars och icke minst om helgdagsnätterna slogo sig fulla med öl och brännvin, i synnerhet när annat folk gick i kyrkan." – men då får man hålla i minnet att också studenterna förde ett vilt liv och ofta råkade i slagsmål med lokalbefolkningen, någon gång med dödsfall som resultat. Och för vårt syfte är det intressant att notera, att kursorerna, åt vilka silverspiorna anförtröddes, därjämte hade att ansvara för ordningen i betydelsen den sociala kontrollen av studenternas vardagsliv. (Annerstedt a a, I (1877) p 124, 219, 367, II.2 (1909) p 53, 67.)

Silverspiorna var således symboler för universitetets ordningsmakt och

juridiska makt. För denna fick dock Uppsala universitet under senare delen av 1700-talet en särskild symbol, också det en stav, prydd med ett spöknippe och i processionerna buren av en universitetsvaktmästare. (Vaktmästarna vid de gamla svenska universiteten var verkligen *vaktmästare* med ett antal underställda vaktkarlar. Enligt föreskrifterna för vaktmästarens och vaktkarlarnas tjänstegöring, utfärdade av Lunds Universitets konsistorium 1717, skulle dessa nattetid ha uppsikt över gator, krogar och källare, och om möjligt avstyra "oanständigheter med dryckenskap och varjehanda lastvärdigt förhållande". Enligt konstitutionerna var vaktmästaren jämte minst två vaktkarlar skyldiga att finnas på plats, beväpnade, när konsistorium sammanträdde, för att vid behov stå till rektors förfogande. Vaktmästaren skulle också se till att ingen inträdde beväpnad i konsistorierummet. Värjan skulle lämnas i förrummet. Se Gösta Johannesson: *Lunds universitets historia II, 1710-1989*. Lund 1982, p 144f.)

*

Därtill och framför allt tjänade silverspiorna som tecken för universitetets symboliska makt, vetenskapen och undervisningen.

I många sammanhang där rätten att tala stod på spel var kursorerna ålagda att närvara med spiorna. Ett exempel är doktorandernas provföreläsningar. Ända fram till mitten av förra seklet gällde vid dessa – liksom vid det följande försvaret av avhandlingen, till vilken för övrigt ofta professorn var upphovsmannen (det dröjde ända till 1852 innan bestämmelsen inskrevs att doktoranden skulle författa den själv) – att doktoranden stod i den "lägre katedern". Därbakom fanns den "övre katedern", där professorn kunde befinna sig övervakande sin ädelt, vilken först i samband med promotionsakten fick stiga upp i den övre katedern, såsom ett insignium på att han som nyvorden doktor upptagits i kretsen av dem vilka redan förvärvat rätten att bedriva vetenskap och att undervisa vid läroanstalter. Doktor betyder ju helt enkelt "lärare", av *docere*, undervisa, och doktorsgraden och docentkompetensen är utlöpare av den *licentia docendi*, rätt att undervisa, som utdelades av de medeltida universiteten.

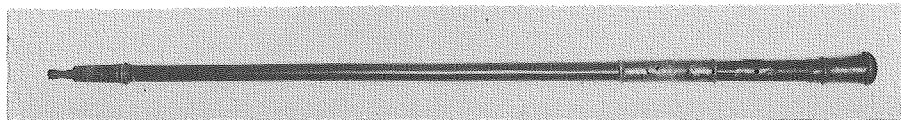
Redan vid den första doktorspromotionen i vårt land, i Uppsala år 1600 omedelbart efter universitetets återupprättande, var uppstigandet i katedern ett inslag i ceremonielet. Promotorn, Laurentius Paulinus Gothus, förklarade innebörden för de församlade: Promovenden hade nu inte bara erhållit rätten att undervisa i skolor och universitet, utan också skyldighet att undfly sofisters och skadliga lärares katedrar och själva vara liksom ljus, som upplyser andra.

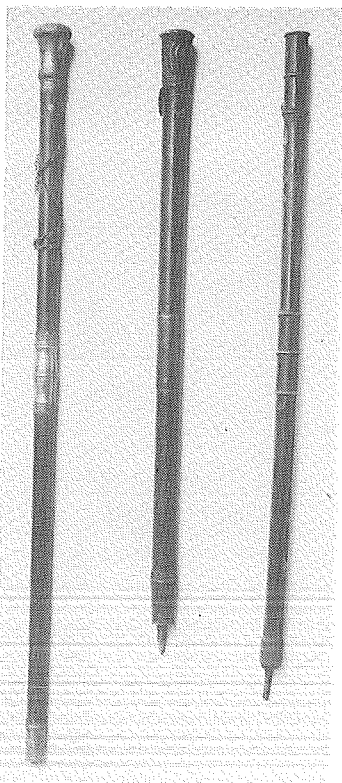
Därpå skedde *ceremonierna med boken*, lärdomens, uppfostrans och värtalighetens källa. Först skulle boken *öppnas* för att symbolisera det oupphörliga studium, som den måste ägna sig åt, vilken önskade med framgång och lycka utöva de fria konsterna och filosofien. Därpå skulle boken *tillslutas* såsom symbol på att det, som man visste, det skulle också bevaras i minnet. Därefter sattes den *purpurfärgade hatten* på promovendens huvud, såsom den gamla lärdomens, dygdens och frihetens symbol. Även hos de gamla romarna var det bruk, förklarade promotor, att de frivivna slaverna fingo mottaga en hatt. Den överlämnade hatten var purpurfärgad av

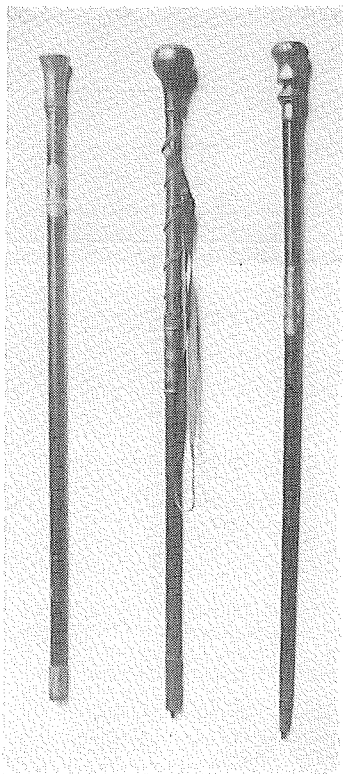
Detaljer, Bergsgevaldigerstav.

Bergsgevaldigerstav, Filipstad, 1700-t. Bergsgevaldigeren var i Bergslagen motsvarigheten till länsman eller kronoåklagaren. Denna stav, som tillhört bergsgevaldigeren i Filipstads bergslag, bars av denne framför bergslagsrättens ordförande då tingen hölls.

Stavarna på denna sida och sidan 21 är från olika svenska städer ur Nordiska Museets samlingar. Bl a stadsfogdestav, magistratsstav, gevaldigerstav, enspännarstav (enspännare var ett slags vaktmästare, och enspännarstaven bars framför ämbetsmyndigheter och i processioner).

tvenne orsaker: dels emedan fordom hos romarna purpurfärgen skilde senatorer och riddare från hopen, dels »virtutis gratia, ut cum hic color facile maculas suscipiat». Så sattes ringen på promovendens hand, en ring av guld försedd med lysande ädelstenar: det var tecknet på att de skulle vara förpliktade att älska, försvara och bevara den filosofiska vetenskapen, men dessutom skulle ringen erinra dem »de amplissima dignitate et summis illis privilegiis», om den utmärkta värdighet och om alla de privilegier, vilka voro tilldelade denna grad. Så lyckönskades de promoverade magistrarna, varpå var och en av dem hade att avlägga prov på sitt snille, varefter ultimus avslöt akten med bön samt med tacksägelser till hertig Karl, till ärkebiskopen, rektor, professorerna samt till andra framstående män, vilka varit närvarande. (L. Backman: *Doktorspromotioner i Uppsala förr och nu. Disputationer, insignier och privilegier 1477-1927*. Stockholm: Norstedt 1927, p 30f)

Vid denna första svenska doktorsdisputation förekom många inslag som skulle bestå fram till mitten av 1800-talet och i vissa fall längre. Förutom uppstigandet i katedern räknas till doktorsgradens insignier boken, som under promotionsakten skulle öppnas och därpå stängas (ett inslag som försvann 1842); hatten, som från slutet av 1600-talet kunde förekomma i miniatyr som bröstdekoration (medan promovendi i stället bar en krans på huvudet); guldringen, som doktorn liksom adelsmannen bar på högra handen (kanske för att markera att deras privilegier var jämförbara, se Backman, L: *Jubeldoktoratet vid universiteten i Uppsala och Lund*. Acta Universitatis Upsaliensis 1962, p. 9); och vidare kappan, värjan samt den kyss som promotor trycker på promovendens panna (en intimitet som i Sverige omvandlats till ett handslag).

Dessa doktorsgradens insignier: uppstigandet i katedern, boken, hatten, ringen, kappan, värjan och kyssen, hänvisar inte bara till privilegier utan även till förpliktelser. Redan vid den första svenska promoveringsceremonin året 1600 avlade promovendi en högtidlig ed, som bland annat knöt dem till Uppsala universitet: de fick lova att inte vid något annat universitet söka bli doktorer inom samma fakultet. Doktorseden, som vid detta tillfälle förestavades av kursorerna och svors med två fingrar på de av dem framsträckta silverspiorna, avskaffades först 1852.

*

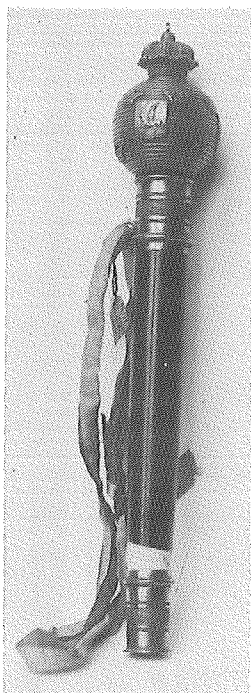
Som promotor framhöll i sitt tal vid denna första promoveringsceremoni, är doktorsgradens prydnader, insignier och privilegier givna av furstar och stormän.

Även universitetets privilegier var givetvis, i likhet med spiorna och dess övriga insignier, förlånade av furstar. Hittills har vi uppehållit oss vid Uppsala universitets silverspior, men stormaktstidens expansionspolitik placerade svenska silverspior också i de universitet som inrättades i de nya besittningarna, som det av Gustav II Adolf grundade universitetet i Dorpat (se *Fataburen*, 1953). Även Lunds universitet fick redan i samband med invigningen 1668, en viktig händelse i historien om Skånelandens försvenskande, två egna silverspior, tillverkade i Stockholm och nedforslade till invigningshögtidligheten. På blå hyenden bars de i processionen till Lunds domkyrka, där de överlämnades till universitetets förste rektor, Olov Bagger. Hans högtidstal handlade om skolor och akademier i Sveriges rike, "något som torde ha känts ganska besvärande för den alltigenom danskorierade gamle teologprofessorn", förmodar Jerker Rosén (*Lunds Universitets historia I. 1668-1709*. Lund: CWK Gleerups 1968, p 150).

De lundensiska silverspiorna var avsedda att användas som de uppsaliensiska. I det nya universitetets första konstitutioner 1666, i allt väsentligt kalkerade på Uppsala universitets dito, föreskrevs bland annat att de skulle bäras av pedellerna några steg framför rektor i processionerna. I

Hedersbatong för poliskommissarie.

Stadsvaktmästarestav, Sala.

Batongformat tjänstetecken för stadsfiskaler och kommissarier.

foner skänker den behövliga auktoriteten åt talet och åt den som talar, eller hur rocksångaren hanterar mikrofonen (Pierre Bourdieu har i något sammanhang liknat ett homeriskt skeptron vid en mikrofon, minus elektriciteten). Hur skall t ex den ymniga förekomsten av mikrofoner i tv-rutan tolkas? De syns betydligt oftare än vad som vore tekniskt motiverat. Medan strålkastare, kameror, reportagebussar och andra attiraljer i likhet med tekniska medarbetare nogsamtidigt placeras utanför den vinkel som återges i mottagarna, håller nyhetsreportern framför Vita huset eller på Blasieholmen mikrofonen väl synlig. Och ett återkommande rituellt inslag i televisionens pratprogram är fästandet av en liten mikrofon på den nyanlända gästens bröst. När denne så fått säga sitt och reser sig ur soffan för att försvinna ut ur rutan, återtar programledaren med en lika rituell gest denna sk "mygga"; en sentida civil motsvarighet till miniatyrmarskalksstaven på den utvaldes och upphöjdes rockslag. Idag är dock auktorisationen inte knuten till personen utan till mediet, televisionen.

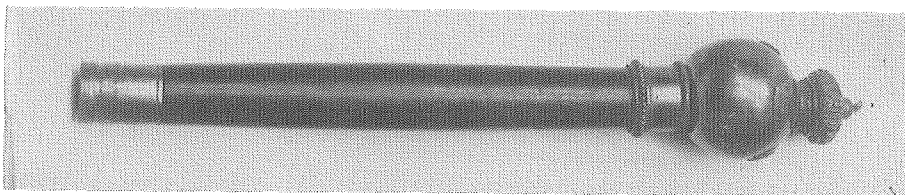
Kanske representerar i sådana sammanhang staven något nytt, möjligen är det inte alls fråga om den gamla skeptronstaven. I vissa officiella ceremonier fyller den i alla händelser alltjämt sin funktion som tecken för rätten att styra, tala och döma. På sina håll i vårt land förekommer fortfarande "prestaven", den ibland florsbehängda begravningsstaven, i samband med jordfästningen av någon bland bygdens mer betydande och betrodda män. Enligt Svenska kyrkans heraldik utmärkes biskopsämbetet med en mitra och en kräkla, och ärkebiskopsämbetet därjämte med en särskild korskrönt stav, ärkebiskopsstaven, vilken nu senast i september 1983 överräcktes till Bertil Werkström vid installationshögtidligheten (den första i modern tid) i Uppsala domkyrka. Och, som vi sett, de gamla universitetsspiorna tas fortfarande fram till högtidliga tillfällen; t o m ett så ungt universitet som Göteborgs har sina spiror, i processionerna burna av en upplädd universitetsvaktmästare några steg framför rektor.

*

Varför har makten alltifrån Västerlandets tidigaste historia i så många sammanhang symboliserats av just spirans, stavens, stakens form?

Det närmast till hands liggande svaret på frågan överlämnar vi till feministiska historiker och andra med intresse för fallokratiens uppkomst att utreda. Det finns dock skäl att påminna om att staven som religiös symbol förekommer även i "förpatriarkala" samhällen; t ex schamanens stav, tecknet för hans förbindelse med himlens makter och således för hans förmåga att profetera och lyssna till "den andra sidan", eller de viskor som afrikanska "masker", (de till förfäder utklädda dansarna) bär i riter då de återupprättar sambandet med världen under jorden. Staven som makt-symbol är inget västerländskt påfund, den har exempelvis varit ett vanligt militärt befälstecken i Kina, och i Egypten ett tecken för den legitima faraovärdigheten.

Émile Benveniste har gjort ett intressant försök att förklara det som utmärker och särskiljer den grekiska och västerländska härskarstaven, den

Sergents d'armes (tjänstgjorde vid ceremonier och tornerspel), Frankrike, 1300-talet. Efter Lacroix: *Le moyen âge et la renaissance*. Paris 1848.

som givits *skēptron*, *scēptrum* och liknande namn. (Förklaringsförsöket finns i Benvenistes diskussion av den arkaiska och antika kungamakten inom det indoeuropeiska området, se *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*. Paris: Ed. de Minuit 1969, Band 2, pp 9–15, 23–33.)

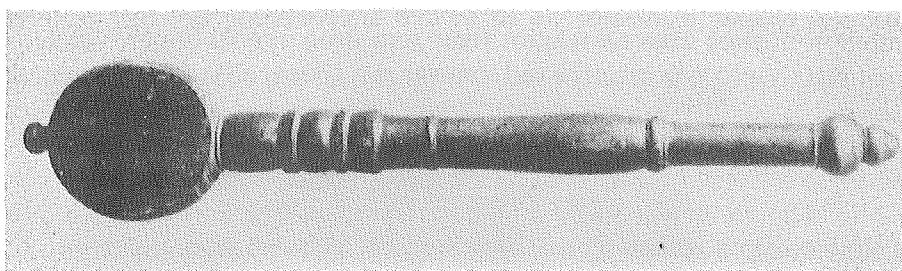
Skēptron är inget ursprungligt och gemensamt indoeuropeiskt ord. Det är en grekisk nyskapelse. Också staven eller spiran som kungaattribut är enligt Benveniste något nytt, som uppstod samtidigt med en modernare föreställning om kungamakten hos grekiska, germanska och andra folk i södra och mellersta Europa.

Men låt oss börja med hur ordet bildats och dess betydelse, för att den vägen komma fram till det som är Benvenistes utgångspunkt, nämligen den indoeuropeiska kungainstitutionens omvandling. Som nämnts är *skēptron* substantivet till ett verb *skēptō* som brukar översättas "stöda sig på". Ett *skēptron* är ett redskap att stöda sig på, en käpp eller stav. Men "stöda sig på" är en alltför grov översättning, detta kan uttryckas med andra ord, anmärker Benveniste. Den korrekta översättningen av *skēptō* är "att med hela sin tyngd luta sig mot något som ger stöd". Den grekiske poeten kan använda verbet för att beskriva hur en sårad krigare hänger på kamraterna som hjälper honom undan.

Ett *skēptron* är något man trycker nedåt och som hjälper en att inte falla; det vill säga en käpp, en vandringsstav; ursprungligen budbärarens stav, förmodar Benveniste. Budbäraren är mannen som färdas, mannen som utrustats med auktoritet, mannen som har något att säga. Den stav som budbäraren använder blir symbolen för dessa funktioner – att färdas, vara auktoriserad, överbringa ett budskap – och tecknet för hans legitimitet. Därför blev *skēptron* attributet till en auktoriserad, en helgad person med uppdraget att överföra ett budskap. Agamemnons *skēptron* stammar från Zeus, som lämnat det till dem han utsett att tala i sitt namn.

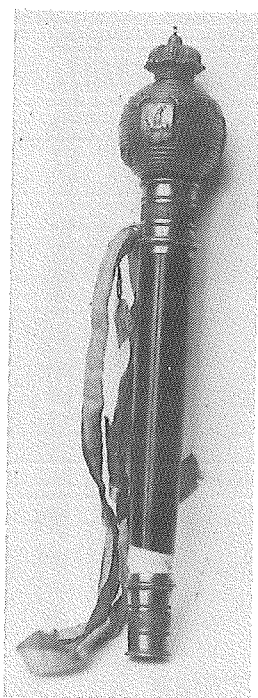
Vapenhärold. Frankrike, 1300-talet. Samtida bild, återgiven i Lacroix: *Le moyen âge et la renaissance*. Paris 1848.

Färla, Skara museum. Ett välkänt bestraffningsredskap i skolan. "Färla, Ferula, är ett svarvat trä med långt skaft och kantad kluns uti ändan" (Kyrkoherden, f.d Skara-djåknén Harald Ullenius, 1730-t; cit efter Sigurd Wallén: "Skolans atmosfär", Svenska kulturbilder. Ny Följd. Fjärde bandet, del VIII. Stockholm 1937, p 20)

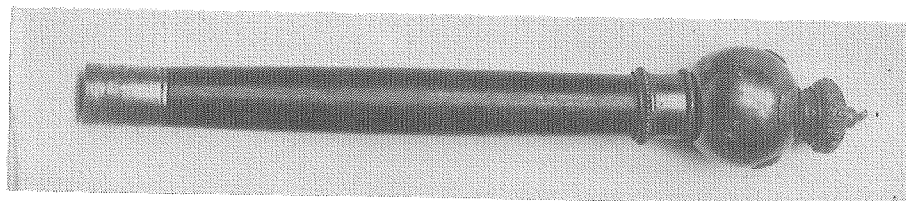

Hedersbatong för poliskommissarie.

Stadsvaktmästarstav, Sala.

*Batongformat tjänstetecken för
stadsfiskaler och kommissarier.*

foner skänker den behövliga auktoriteten åt talet och åt den som talar, eller hur rocksångaren hanterar mikrofonen (Pierre Bourdieu har i något sammanhang liknat ett homeriskt skeptron vid en mikrofon, minus elektriciteten). Hur skall t ex den ymniga förekomsten av mikrofoner i tv-rutan tolkas? De syns betydligt oftare än vad som vore tekniskt motiverat. Medan strålkastare, kameror, reportagebussar och andra attiraljer i likhet med tekniska medarbetare noggsamt placeras utanför den vinkel som återges i mottagarna, håller nyhetsreportern framför Vita huset eller på Blasieholmen mikrofonen väl synlig. Och ett återkommande rituellt inslag i televisionens pratprogram är fästandet av en liten mikrofon på den nyanlände gästens bröst. När denne så fått säga sitt och reser sig ur soffan för att försvinna ut ur rutan, återtar programledaren med en lika rituell gest denna s k "mygga"; en sentida civil motsvarighet till miniatyrmarskalksstaven på den utvaldes och upphöjdes rockslag. Idag är dock auktorisationen inte knuten till personen utan till mediet, televisionen.

Kanske representerar i sådana sammanhang staven något nytt, möjligen är det inte alls fråga om den gamla skeptronstaven. I vissa officiella ceremonier fyller den i allra händelser alltjämt sin funktion som tecken för rätten att styra, tala och döma. På sina håll i vårt land förekommer fortfarande "prestaven", den ibland florsbehängda begravningsstaven, i samband med jordfästningen av någon bland bygdens mer betydande och betrodda män. Enligt Svenska kyrkans heraldik utmärkes biskopsämbetet med en mitra och en kräkla, och ärkebiskopsämbetet därjämte med en särskild korskrönt stav, ärkebiskopsstaven, vilken nu senast i september 1983 överräcktes till Bertil Werkström vid installationshögtidligheten (den första i modern tid) i Uppsala domkyrka. Och, som vi sett, de gamla universitetsspiorna tas fortfarande fram till högtidliga tillfällen; t o m ett så ungt universitet som Göteborgs har sina spiror, i processionerna burna av en uppklädd universitetsvaktmästare några steg framför rektor.

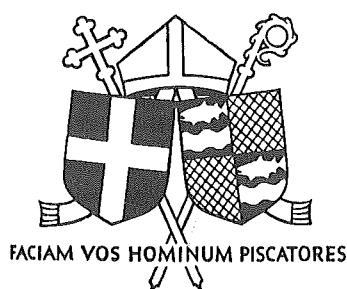
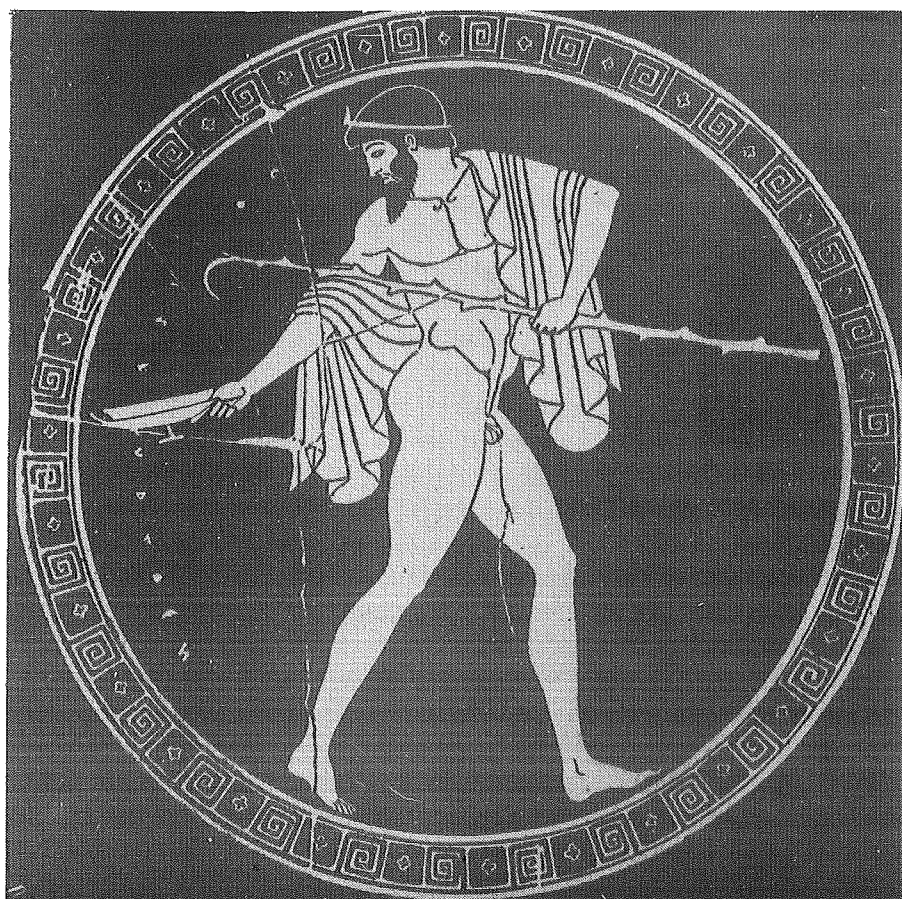
*

Varför har makten alltifrån Västerlandets tidigaste historia i så många sammanhang symboliserats av just spirans, stavens, stakens form?

Det närmast till hands liggande svaret på frågan överlämnar vi till feministiska historiker och andra med intresse för fallokratins uppkomst att utreda. Det finns dock skäl att påminna om att staven som religiös symbol förekommer även i "förpatriarkala" samhällen; t ex schamanens stav, tecknet för hans förbindelse med himlens makter och således för hans förmåga att profetera och lyssna till "den andra sidan", eller de viskor som afrikanska "masker", (de till förfäder utklädda dansarna) bär i riter då de återupprättar sambandet med världen under jorden. Staven som makt-symbol är inget västerländskt påfund, den har exempelvis varit ett vanligt militärt befälstecken i Kina, och i Egypten ett tecken för den legitima faraovärdigheten.

Émile Benveniste har gjort ett intressant försök att förklara det som utmärker och särskiljer den grekiska och västerländska härskarstaven, den

Grekisk vasmålning. Man med stav och bågare. (På vasens utsida syns ett symposion: män som ligger och dricker betjänade av pojkar.) Efter Murray, A S: Designs from Greek Vases in the British Museum. London 1894, Plansch VIII.

Nuv ärkebiskopen Bertil Werkströms ämbetsblem.

Agamemnon är inte gudomlig. Den grekiske kungen är en människa som gudarna utrustat med kungavärdigheten och med attributet, skeptron, som gör den synlig. Det är skeptron snarare än människan som *är* det kungliga (ungefär som vi tänker oss "kronan" som grunden för kungamakten och talar om "kronans egendom"). Detta modernare kungabegrepp liksom kungaspiran uppstod enligt Benveniste hos greker och germaner (samt andra folk om vilka vi har mindre kännedom) i det indoeuropeiska områdets centrum, där stora folkvandringar kastat äldre kulturer och institutioner överända.

En äldre kungainstitution bevarades däremot i det indoeuropeiska områdets östra och västra ytterregioner, det vill säga hos indoiranska respektive italiska och andra västliga folk. Att traditionella institutioner och arkaiska begrepp kunnat överleva där vill Benveniste förklara med hänvisning till de mäktiga prästsammanslutningar som vårdade de heliga traditionerna. Den arkaiska indoeuropeiska kungainstitutionen var ett slags prästkungadöme, reflekterat i sanskritordet *rāj* i öst respektive latinets motsvarighet *rēx* jämte besläktade keltiska och galliska ord för kung i väst. Denne gamle indoeuropeiske kung var ingen politisk makthavare i modern mening utan en religiös figur som drog upp riktlinjer, visade på den rätta vägen och avgjorde vad som var rätt (Benveniste fäster uppmärksamheten på förbindelser mellan å ena sidan de nämnda orden *rēx* och andra ord för regent och regeringsmakt, å andra sidan ord som latinets *rēgula*, varav vårt "regel", och *rēctus*, "rätlinjig", "rak").

För indierna var således *rāj* gudomlig, liksom *rēx* för romarna, och inte i behov av något tecken på auktorisation. Ett sådant behövde däremot den

grekiske kungen. Därför skeptron.

Benveniste öppnar här ett perspektiv som kan hjälpa oss få ögonen på något karaktäristiskt hos maktformerna i Västerlandet, där som vi alla vet tecken på auktoritet är betydelsefulla och där bristen på legitimitet kan få ödesdigra följder för de härskande.

Det i västerländska språk gemensamma ordet "samhälle" tycks saknas i äldre indoeuropeiska språk, där det närmast motsvaras av olika ord för kungadöme. "Samhällets" gränser sammanfaller med utbredningen av kungens makt. Kungainstitutionen är intressant som prototyp för den sociala makten. Den nya typ av kungamakt, som uppstod bland greker och germaner med flera folk inom den sfär vars nordliga utmark vi svenskar bebor, förutsatte auktoritetsattribut som skeptron. Verbet *skēptō* har utöver den konkreta "stöda sig på, luta sig mot" en intressant bibetydelse, nämligen att anföra något som förevändning, använda något som ursäkt, stöda sig på ett etablerat faktum för att rättfärdiga sig själv. Vi skymtar här en viktig sida av maktsociologin: studiet av den sociala legitimiteten, dvs härskarens behov av att rättfärdiga sitt styre och undersåtarnas benägenhet att av fri vilja underkasta sig samma styre.

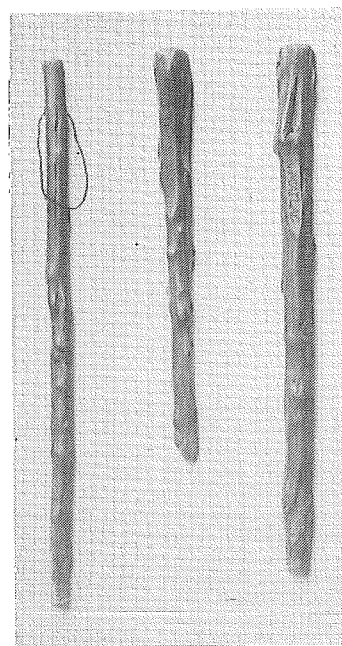
Makten är ingen egenskap som tillhör härskaren utan en relation mellan härskaren och de behärskade. *Skēptō* är att pressa ned, också i en betydelse som närmar sig "förtryck": Sofokles använder ordet om en gud som bringar ofärd över en stad, "sänker sig ned över" den, "utövar tryck på" den. Att bruka skeptron, den legitima rätten att regera, tala, döma, innebär samtidigt förtryck av dem som saknar denna rätt.

*

Den skriftserie som härmed inleds skall presentera bidrag till studiet av makten, ordningen, legitimiteten, normaliteten, särskilt makten över och i talet, skriften, språket, med tyngdpunkt i vetenskapens och undervisningens språk.

Att Skeptron är det bästa namnet för ett sådant företag började vi ana när vi i den svenska universitetshistorien stötte på *sceptra academica* i en rad sammanhang där universitetets makt skulle representeras eller den vetenskapliga och pedagogiska makten stod på spel. Om man så letar sig bakåt i Västerlandets historia dyker maktens stav upp överallt. Jesper Svenbro gav oss det goda rådet (tack för det) att pånytt läsa Homeros, hos vilken den betecknar kungamakten och rätten att tala, tysta och döma. Émile Benvenistes undersökning tar fasta på ytterligare dimensioner hos den västerländska skeptronsymbolen som sammanfaller med dem vi vill uppmärksamma i skriftserien.

Att kritisera makten är inte att träda ut ur den. Till utopins mönsterfarm Anti-Skeptron, belägen utanför maktens domäner, kan vi aldrig nå även om vi skulle vilja. Dessutom kanske skeptron kan vara annat än förtryckets påk? Vi vill gärna tro att skeptron också kan vara ett specifikt västerländskt bidrag till människosläktets möjlighet att bli myndigt. Demokratin och den ansvarige individen förutsätter en furste som inte är Gud, utan som är tvungen att rättfärdiga sig och sitt regemente. Han är tvungen att visa undersåtarna tecken på auktorisation, tecken som kan

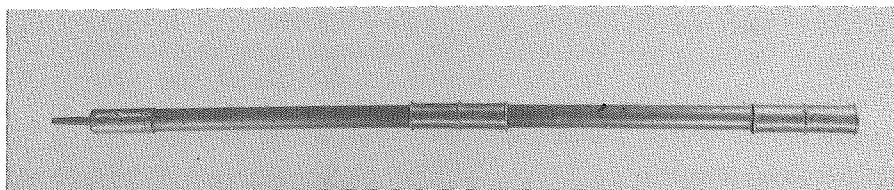

Vaktstavar och nattvaktstavar av en, Skara.

Nämndemanskäpp. Till en annan nämndemanskäpp eller "nämnskarskäpp", från Västmanland, som förvaras på Nordiska Museet, finns följande notering:

"en nödvändig ledsagare och hedersstaf för häradets nämndemän; därför så lång, men äfven och i synnerhet på det att 'nämškaren' med båda händerna hårt knutna kring öfveränden o. med hakan hvilande på knappen skulle kunna höfligt (=bekvämt) sitta och sova vid tinget, utan att blifva allt för mycket bemärkt eller falla i för djup o. bulersam slummer."

Akseli Gallen-Kalela: *Symposion*. Olja på duk, 1894 (fru Aivi Gallen-Kalela Sirén, Helsingfors). Längst t v konstnären själv, längst t h Jean Sibelius. Medan Robert Kajanus, en av det moderna finska musiklivets grundare (med cigarett), begeistrat skildrar sin bevingade vision (utanför bilden t v), har Oskar Merikanto – som oförskyllt får symbolisera den samtida kritiken – djupt inslumrat (i en tidigare, mera drastisk version framställs han som en grinande kålrot).

sättas ifråga.

Den homeriska världen är behärskad av krig och våld. Men där finns också ett tema som för några år sedan diskuterades inom Nordiska Sommaruniversitetets krets om sociala utopier, nämligen gästbudstemat. Gästabuden är hos Homeros asyler i den våldsbehärskade världen; med vapnen lämnade i förrummet kunde värden och hans gäster samtala. Detta må vara en anakronistisk läsning, men det finns alla skäl att hålla liv i den utopiska tanken att Västerlandet givit upphov inte bara till möjligheten att tala med skeptron i hand, utan också till ett alternativt tal, de församlade vännerna som själva, utan att be någon om lov, tar sig rätten att tala; en rätt som i motsats till den barbariska inte sitter i spjutstängs ände.

Symposion (som inte finns hos Homeros) blev i den grekiska litteraturen ordet för denna vänners samvaro när måltiden var aväten, bordet torkat och krusen och bägarna för vinet och vattnet framsatta så att det goda samtalet kunde ta vid. Därför döptes för några år sedan det förlag som nu ger ut det första häftet i Skeptronserien till *Symposion* (gästbud, eller snarare dryckeslag, eg. "drickande tillsammans"). Vi hoppas att skriftserien, genom att bereda utrymme för kritiska studier av makten och det symboliska våldet, skall bidra till att göra detta tvångsfria samtal något mera möjligt.